

ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

Олександр Афанасьєв, Ірина Василенко

Розробка трансдисциплінарних стратегій пов'язана з вирішенням питання про співвідношення професіоналізму та аматорства в науці, бо вторгнення професіонала в іншу сферу перетворює його на аматора. Успіх аматорства невід'ємний від слідування нормам науковості. Уточнення і поширення норм науковості сприятимуть підвищенню рівня професіоналізму гуманітаріїв та ефективній участі в трансдисциплінарних дослідженнях.

Ключові слова: міждисциплінарність, полідисциплінарність, трансдисциплінарність, наука, норми науковості, гуманітарні науки, професіоналізм.

У методологічній літературі останнього часу набули поширення ідеї трансдисциплінарності, які в деяких випадках приходять на зміну міркуванням про міждисциплінарність, а часом поєднуються з ними. Міждисциплінарність, як концепт і концепція, набула поширення тоді, коли спеціалізація наукового знання зайшла так далеко, що багато проблем «випирали» назовні і вимагали залучення уявлень, методів, технологій з суміжних і навіть «віддалених» дисциплін. А нерідко проблеми виникали на стику різних дослідницьких полів. Міждисциплінарність передбачала кооперацію, своєрідний синтез різних дисциплін, підходів, методологій. Вона на перший погляд відображає одвічне прагнення науки до універсалізації, що нерідко дійсно має місце. Однак, отримане в результаті узагальнене знання часто означає виникнення нової дисципліни на стику колишніх і відмежування від «батьків» з наступним уточненням і подальшою спеціалізацією. Прикладом може служити соціальна психологія, що виникла як своєрідне узагальнення соціології і психології, але перетворилась на особливу дисципліну, відмінну як від соціології, так і від психології майже за всіма параметрами. Міждисциплінарні підходи призвели до виникнення так званих бінарних наукових дисциплін, наприклад, біофізики, геохімії, астрофізики. Що тут переважає: інтеграція або спеціалізація? Швидше за все саме друге. Можливо, тільки при вирішенні технічних і технологічних, а не теоретичних міждисциплінарних питань інтеграція превалює над спеціалізацією.

Мабуть, першою своєрідною програмою міждисциплінарності була піфагорійська філософія, яку можна вважати і науковою (переднауковою) математичною концепцією. Отже, феномен міждисциплінарності має риси традиції і може претендувати на атрибутивний статус в науці. Сучасний приклад міждисциплінарності - біотехнології. Досягнення теоретичної генетики та молекулярної біології поєднуються з фізичними та хімічними технологіями. Сформувалися нові науково-технологічні методи, що дозволяють маніпулювати з генами і змінювати організми або створювати нові, що має величезне значення в рослинництві, тваринництві, медицині тощо. Останнім часом до подібних досліджень все частіше підключаються гуманітарії і в якості зовнішніх експертів, і в якості безпосередніх учасників. Справедливості заради слід зазначити, що міждисциплінарність часом носить декларативний характер. Це, втім, не скасовує її позитивного ефекту при адекватному застосуванні і в плані подолання дисциплінарної обмеженості і надмірної спеціалізації. Деякі автори знаходять

прикладі міждисциплінарності в сфері освіти і педагогіки [8], однак освітні плани і стратегії скоріше приклад полідисциплінарності.

Полідисциплінарність (мультидисциплінарність) зберігає своєрідність кожної дисципліни, кожного підходу, що не передбачає синтезу, хоча тут обов'язковий облік результатів, отриманих «суміжниками». Кооперація в такому випадку носить взаємодоповнюючий, кумулятивний характер. Саме в освітніх процесах так справа і йде. Кожна дисципліна викладається студентам або школярам самостійно при незначному стикуванні, переважно без особливої інтеграції, за винятком деяких спеціальних дисциплін (математизованих розділів спеціальних наук або сучасних технологічних методик). Передбачається, що різні предмети самі інтегруються в голові учня в науковий світогляд, спеціальне знання та інше. Так відбувається далеко не завжди, і ми нерідко маємо справу з фахівцями або просто освіченими людьми, у яких в голові не синтез знань, а «полички» з окремими, самостійними, часом навіть енциклопедичними знаннями. Однак ефективно їх використовувати вдається досить рідко. У ряді випадків в науці без полідисциплінарності не обійтися. Вивчення людини, біоценозів, Землі, глобальних проблем можливе лише безліччю різних самостійних наук, і їх інтеграція в щось універсальне вельми сумнівна. Однак полідисциплінарність не в змозі забезпечити те цілісне бачення об'єкта, яке буває вкрай необхідно. Адже реальний полідисциплінарний об'єкт єдиний, цілісний і його наукове уявлення має бути таким же, інакше важко вважати його зрозумілим і пізнаним.

З урахуванням складного і неймовірно різноманітного характеру наукових досліджень, поряд з міждисциплінарними і полідисциплінарними моделями, можна виділити і трансдисциплінарні стратегії, що стрімко набувають популярність. Трансдисциплінарність, у всякому разі за задумом, здатна подолати обмеженість міждисциплінарності і полідисциплінарності (мультидисциплінарності).

Трансдисциплінарність означає не просто вихід за межі окремих дисциплін, а цілісне, холистичне бачення предмета дослідження у всій його складності. Якщо класична наука схильна до спрощення складного, що народжує диференціацію та відповідно міждисциплінарність, то сучасна некласична (постнекласична) наука намагається охопити реальність в її складності, багаторівневості, багатовимірності, що спеціально підкреслюється в шостій статті Хартії трансдисциплінарності: «У порівнянні з міждисциплінарністю і мультидисциплінарністю, трансдисциплінарність є багатоаспектною і багатовимірною» [13]. У реальній дослідницькій практиці трансдисциплінарність обертається застосуванням когнітивної стратегії деякої дисципліни в іншій науці, що нерідко здійснюється в спільних проєктах. Трансдисциплінарність, як правило, означає інтеграцію не просто різних теорій і технологій задля практично важливого результату (вертикальна інтеграція), а інтеграцію різних методів, в тому числі спеціальних, з паралельно працюючих наук (горизонтальна інтеграція), спрямованих на отримання нового теоретичного результату, на рішення власне наукових проблем. Саме трансдисциплінарність найбільшою мірою відповідає ідеалу єдиного наукового знання. У той же час вона залишає

місце для більш глибокої інтеграції науки з різними формами культури. «Трансдисциплінарне бачення рішуче відкрито в своєму виході за область точних наук, вимагаючи їх діалогу та їх примирення з гуманітарними і соціальними науками, а також з мистецтвом, літературою, поезією і духовним досвідом», – йдеться в 5-ій статті Хартії трансдисциплінарності [13].

Засновниками трансдисциплінарності вважаються Жан Піаже, який заснував Міжнародний трансдисциплінарний центр генетичної епістемології, а також Ліма де Фрейтас, Едгар Морін, Басараб Ніколеску, чії підписи як редакторів стоять під Хартією трансдисциплінарності [13, с. 19-21]. Слід, утім, зазначити, що трансдисциплінарна методологія знаходиться в початковій стадії своєї розробки, про що свідчить наявність декількох Хартій трансдисциплінарності, різних шкіл (швейцарської, французької, американської, китайської, російської та ін.), відсутністю єдиного розуміння з багатьох питань. Трансдисциплінарність передбачає поєднання зусиль не тільки вчених різних дисциплін, а й політичних лідерів, діячів мистецтва, бізнесменів.

Серед іншого це породжує проблему співвідношення професіоналізму і непрофесіоналізму в трансдисциплінарному дослідженні: вихід вченого в іншу наукову область завжди буде ризиком отримати звинувачення в непрофесіоналізмі. Хоча демократичні норми Хартії трансдисциплінарності закликають прислухатися до іншого голосу і враховувати його, реалізувати таке побажання, перетворити його в норму не так просто, враховуючи елементи аматорської агресивності, недоречності, і часом чималої шкоди. Таким чином розробка трансдисциплінарних стратегій невіддільна від вирішення проблеми співвідношення професіоналізму і аматорства в науці. З'ясування умов і можливостей участі любителів в трансдисциплінарних дослідженнях і є метою статті.

Випадків успішної аматорської участі в науці не так уже й мало. Прикладом «аматорського» ефекту в науці є відкриття наднової зірки SN1987A. У астрофізиці встановлено, що народження наднової супроводжується потоком нейтрино, який фіксується приладами за три години до появи зірки у видимому спектрі. Однак, теорії не можуть передбачити те місце на небосхилі, де має спостерігатися саме випромінювання. Наявних на Землі професійних астрономів не вистачає, щоб спостерігати все небо. У таких випадках неоціненну допомогу надають тисячі астрономів-любителів, об'єднаних в різні асоціації, що підтримують один з одним зв'язок через Інтернет, озброєні керованими комп'ютерами, телескопами з особливою оптикою, спеціальними датчиками тощо. Хоча це поступається професійному забезпеченню, але для фіксації багатьох емпіричних даних цілком достатньо. В даному випадку виявилася суттєвою не потужність астрономічного обладнання, а кількість спостерігачів. Зрозуміло, любителі, які цікавляться різними небесними тілами, підтримували зв'язок не тільки між собою, а й з професіоналами через глобальні дослідницькі мережі. Першим побачив наднову 1987A напівпрофесіонал канадець Йен Шелтон, і трохи пізніше ще кілька астрономів-любителів через свої телескопи, причому один з них зняв вибух наднової на фото, підтвердивши дані Шелтона. Ясно, що визначальну роль зіграли астрофізики-професіонали, які виявили

ключове явище – потоки нейтрино, а також забезпечили обґрунтування прогнозу і подальшу інтерпретацію феномена. Але не випадково, що співавторами опублікованої статті про це одне з найбільших астрономічних відкриттів ХХ століття стали поряд з професійними астрофізиками і астрономи-любителі [1, с. 83-88].

За допомогою любителів, поєднуючи спостереження великими і малими телескопами, професіонали встановили, як виглядає потрійний астероїд в Головному поясі астероїдів. Це важливо для визначення щільності і внутрішньої будови астероїда, причому немає необхідності відвідувати сам астероїд. Знання внутрішньої структури астероїдів – ключ до розуміння того, як формувалися планети Сонячної системи. Така співпраця професіоналів і аматорів уже мало кого дивує. Навіть організовуються спеціальні проекти, що використовують аматорську працю для науки, наприклад, в руслі пошуків можливих розумних сигналів з космосу або дослідження знімків космічних об'єктів, тобто там, де потрібна по-своєму цікава і престижна, але для професіонала нудна і занадто тривала робота, яка прискорюється (і здешевлюється!) в тисячі разів за рахунок масовості учасників.

Зрозуміло, що розробка нових теорій або аналіз емпіричних даних, як і визначення спрямованості пошуків, залишається за професіоналами. Не виключено, що подібну співпрацю професіоналів і любителів можна організувати в медицині, біології, соціології, політології, історії, літературознавстві, психології, педагогіці та інших дисциплінах, де часто важливий саме фактор великої кількості емпіричного матеріалу, який може бути забезпечений любителями. Астрофізичний досвід може бути дуже корисним.

Хоча подібні приклади відносяться до внутрішньодисциплінарних стратегій, їхній аналіз необхідний для з'ясування умов участі любителів в науці взагалі і, зокрема, в трансдисциплінарних дослідженнях, особливо коли дослідник привносить свій методичний та категоріальний апарат в іншу, «далеку», область знань. Істотно, що розвинені дисципліни на кшталт астрономії мають надійний інструментарій для відсіву і відсікання помилок, підтасовок, фальсифікацій, нітрохи не поступаючись ідеалами науковості. Тут роль любителів обмежується емпіричним матеріалом, їм недоступні «теоретичні нетри», що вимагають спеціальної, саме професійної підготовки. У гуманітарних науках теорії, навпаки, часом не настільки складні, незважаючи на складність об'єкта, методи не завжди чітко визначені, особливий понятійний апарат не вироблений, а використовуються слова звичайної розмовної мови, і вони здаються більш зрозумілими непрофесіоналам. Тому їх претензії на теоретичність тут більш відчутні.

Учась любителів в гуманітарних науках також можна забезпечити позитивними прикладами. Вражаючим фактом ефективного вторгнення любителя в історичну науку є наукова діяльність інженер-полковника у відставці з міста Одеси Г. Е. Пядишева в 70-80 роки ХХ століття. Він аргументовано обґрунтував «верхнедонецьку», відмінну від офіційно визнаної, версію маршруту походу князя Ігоря, описаного в «Слові о полку Ігоревім». У її несуперечливо вписуються і дружньо-сімейні відносини князя Ігоря з ханом Кончаком, і його

ворожнеча з іншими половцями, і непрості відносини з київськими князями, і деякі лінгвістичні, географічні та військово-політичні особливості інтерпретації історичних джерел [10]. Цікаво, що редакція журналу «Історія СРСР» спочатку відхилила статтю любителя. Однак Пядишев приїхав в Москву, наполіг на своєму виступі перед вченою радою. Йому виділили 15 хвилин. Відповіді на питання, що тривали майже дві години, завершилися одностайним рішенням вченої ради про публікацію його статті в головному історичному журналі країни. Це в деякому сенсі значило прийняття любителя до лав професіоналів, хоча відповідного диплому не було.

Загальновідомо, що наявність диплома, або його відсутність ще нічого не говорить про рівень професіоналізму. Потрібно демонструвати знання предмета, науковий кругозір, володіння методами, об'єктивність, критичність, тобто те, що в першу чергу визначає науковий професіоналізм. При цьому, як видається, важливою якістю професіоналізму в науці є методологічна підготовка, насамперед уявлення про норми науковості. Відсутність цього грішать практично всі любителі, оскільки не проходили відповідну підготовку, але, втім, і деякі (якщо не багато) професіонали, котрі ігнорують цей момент в силу різних причин: вузькості освіти, відсутності широкого наукового кругозору, суб'єктивізму і некритичності тощо, а головне, незнанням (ігноруванням) загальнометодологічної проблематики. Сумнівно, що такий професіонал, корисний в своїй дисципліні, виявиться корисним в трансдисциплінарному дослідженні.

Прикладів успішної діяльності любителів в гуманітарних науках не так багато. Хоча тут любителів-істориків, лінгвістів, літературознавців куди більше, ніж в астрономії. Та й не дуже хороших професіоналів побільше. Це пов'язано з багатьма непростими проблемами, зокрема, з радянською спадщиною, коли гуманітарії готувалися не стільки до наукової роботи, скільки до ідеологічної боротьби, з падінням рівня підготовки фахівців і з падінням рівня наукового професіоналізму в пострадянських країнах. В результаті не всі професіонали, не кажучи вже про любителів, можуть чітко розділити науку і ненауку. Не випадково, що саме на пострадянському просторі виникли різні варіанти патріотичних псевдоісторій або лженаука "Нова хронологія", що пустили коріння і в культурному співтоваристві, зокрема на телебаченні і в кіновиробництві [5; 7]. Це типовий приклад невдалого входу хороших професіоналів в непрофесійну сферу.

Помітне поширення аматорської «науки» в гуманітарному знанні нерідко пов'язане з їх явною шкодою, як у випадку з «Новою хронологією». Все ж подібну лженауку від науки відрізнити не так важко тим, хто знайомий з ідеалами науковості. Але нерідко проблема в тому, що деякі розділи гуманітарного знання методологічно не опрацьовані на предмет відповідності нормам науковості. Це стосується на щастя не всіх гуманітарних дисциплін. Скажімо, в структурній лінгвістиці або в конкретній соціології можна відшукати теорії, які відповідають найбільш жорстким критеріям науковості і не поступаються в цьому сенсі астрофізичним або іншим строгим науковим теоріям [4]. Застосування математичних методів в історії і літературознавстві також

наближає деякі їх розділи до класичного ідеалу науковості [9; 11]. У той же час цілі області гуманітарного знання не відповідають названим канонам. Це відноситься до ряду педагогічних або психологічних концепцій, теорій соціальної роботи [6], деяких розділів історії, літературознавства, літературної критики та ін. Тут навіть у професіоналів успіх нерідко забезпечується не за рахунок науковості методу чи іншого наукового інструментарію, а за рахунок таланту, мистецтва працівника [12]. Наступні теоретичні узагальнення успішного досвіду часом нагадують теорії ad hoc і рідко можуть бути застосовані. Характерним прикладом аматорства в літературознавстві можуть служити невдалі спроби застосування бахтинської теорії менипеї до інших літературних творів [3]. Якщо М. Бахтін блискуче реалізував свій підхід до творчості Рабле, то менипеїсти подібні до А. Баркова, що використали його ідеї в якості методу до пушкінського «Свєгенія Онегіна», до булгаковського роману «Майстер і Маргарита» та ін., явно провалилися [2, с. 148-153].

Оскільки суворого і надійного інструментарію для відсікання ненауки в гуманітарному знанні немає, тут особливо актуальним є питання про загальні критерії науковості, про їх дотримання і про методологічну підготовленість всіх учасників трансдисциплінарного наукового проекту, де часто не обійтися без гуманітарних експертиз, гуманітарних дисциплінарних методологій тощо.

Сучасний етап розвитку науки зажадав деякого перегляду класичного ідеалу науковості, пом'якшення «жорсткого» його розуміння. Зараз нерідко вважаються допустимими наративні пояснення, некількісні методи, унікальні дескрипції, метафоричність термінів, лінгвістична фігуративність міркувань і інші «пом'якшувальні обставини». Однак про скасування або розчинення ідеалів науковості не може бути і мови.

Мабуть, роль любителів в трансдисциплінарних проектах не повинна зводитися до підміни професіоналізму, стосовно до науки – любителі не повинні за всяку ціну продукувати наукові теорії або методи, їх користь скоріше в знаходженні і первинній обробці емпіричного матеріалу для професіоналів, що може мати місце в будь-якій сфері гуманітарного знання. При бажанні можливо і оволодіння професією, але безумовною вимогою є продуктивний контакт з науковим співтовариством. У трансдисциплінарних дослідженнях, коли професіонал опиняється в непрофесійній ситуації, обов'язково усвідомлене дотримання ідеалів і норм науковості. Бажано на початку подібного трансдисциплінарного проекту приймати своєрідну етико-методологічну «хартію», яка, з одного боку дозволить вибратися з професійного «кокона», а з іншого – залишатися всередині науки. В цілому ж необхідна розробка методології та методики трансдисциплінарних досліджень.

В якості висновка відзначимо, що активізація трансдисциплінарних стратегій вимагає вирішення питання про співвідношення професіоналізму і аматорства в науці. Поширення аматорства в гуманітарному знанні актуалізує питання про дотримання критеріїв науковості гуманітарного знання. Усвідомлене дотримання ідеалів і норм науковості дозволить непрофесіоналам успішно співпрацювати в трансдисциплінарних проектах.

1. Андерсон К. Длинный хвост. Эффективная модель бизнеса в интернете / Крис Андерсон; пер. с англ. И. Аникеева. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2012 – 304 с.
2. Афанасьев А.И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки: монография. – Одесса: Бахва, 2013. – 288 с.
3. Барков А. Н. Романы «Евгений Онегин» и «Мастер и Маргарита»: традиция литературной мистификации / А. Н. Барков. – Киев: Станица – Киев, 1996. – 32 с.
4. Гладкий А. Ф. Размышления о взаимодействии лингвистики и математики. – Режим доступа: <http://elementy.ru/lib/164549>
5. Зализняк А. А. Из заметок о любительской лингвистике. — М.: Русский Мирь, 2010. — 240 с.
6. Иванова Е. М. Социальная работа сквозь призму параметрической теории систем / Е. М. Иванова // Наукове пізнання. – 2007. – Вып. 2 (20). – С. 66–71.
7. История и антиистория. Критика «новой хронологии» академика А. Т. Фоменко. Анализ ответа А. Т. Фоменко. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 576с.
8. Князева Е. Н. Трансдисциплинарные стратегии исследований // Вестник ТГПУ. – 2011. – №10. – URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/transdistsiplinarnye-strategii-issledovaniy>
9. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб.: Искусство – СПб, 1998. – С. 14–288.
10. Пядышев Г. Е. Поход Игоря на половцев в 1185 году: Место битвы // История СССР. 1980. № 4. С. 42—65.
11. Рикёр П. Что меня занимает последние 30 лет. – Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/gisoeur/last.html>
12. Страусс А. Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники / А. Страусс, Дж. Корбин [пер. с англ. и послесловие Т. С. Васильевой]. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 256 с.
13. Хартия трансдисциплинарности // Киященко, Л.П., Моисеев В.И. Философия трансдисциплинарности. – М.: ИФРАН, 2009. – 205 с.

Александр Афанасьев, Ирина Василенко
ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОСТЬ И ПРОБЛЕМА
ПРОФЕССИОНАЛИЗМА

Разработка трансдисциплинарных стратегий сопряжена с решением вопроса о соотношении профессионалов и любителей в науке. Вторжение профессионала в чужую сферу превращает его в любителя. Успех любительства неотделим от соблюдения идеалов научности. Уточнение и распространение норм научности будут способствовать повышению уровня профессионализма гуманитариев и эффективности их участия в трансдисциплинарных исследованиях.

Ключевые слова: междисциплинарность, полидисциплинарность, трансдисциплинарность, наука, нормы научности, гуманитарные науки, профессионализм.

Oleksandr Afanasiev, Iryna Vasilenko

TRANSDISCIPLINARY AND PROBLEM OF PROFESSIONALISM

Development of transdisciplinary strategies involves addressing the question of the relationship between professionals and amateurs in science. Transdisciplinarity is

a holistic vision of the research subject in all its complexity. Classical science is inclined to simplify the complex, it creates differentiation and interdisciplinarity. Postnonclassical modern science tries to capture reality in its complexity, multidimensionality. In transdisciplinary research practice turns using cognitive strategies in some other science disciplines, it is carried out in joint innovation projects. Transdisciplinarity means the integration of the various theories and technologies for practically important result (vertical integration), as well as the integration of the various methods of operating in parallel Sciences (horizontal integration). This transdisciplinarity is most relevant to the ideal of a unified scientific knowledge. At the same time, it leaves room for a deeper integration of science with various forms of culture. Transdisciplinarity requires a combination of efforts not only of scientists from different disciplines, but also political leaders, artists and businessmen. This raises the problem of the relation of professionalism and lack of professionalism in transdisciplinary research: the scientist access to other scientific field will always be a risk to get an accusation of incompetence.

Effect of amateurism is inseparable from respect for the ideals of scientific. Refining and distribution of scientific standards will enhance the level of professionalism in the humanities and the success of their participation in transdisciplinary research.

Keywords: *interdisciplinary, multidisciplinary, transdisciplinary, science, standards of science, science of humanities, professionalism.*

References

1. Anderson K. (2012) *Dlinnyiy hvost. Effektivnaya model biznesa v internete [A long tail. Effective business model on the Internet]*, Mann, Ivanov i Ferber, Moscow, 304 p.
2. Afanasiev A.I. (2013) *Gumanitarnoe znanie i gumanitarnye nauki: monografiya [Humanitarian knowledge and the science of humanities: a monograph]*, Bahva, Odessa, 288 p.
3. Barkov A.N. (1996) *Romanyi «Evgeniy Onegin» i «Master i Margarita»: traditsiya literaturnoy mistifikatsii [The novel "Eugene Onegin" and "The Master and Margarita": the tradition of the literary hoax]*, Stanitsa, Kiev, 32 p.
4. Gladkiy A.F. *Razmyishleniya o vzaimodeystvii lingvistiki i matematiki [Reflections on the interaction between linguistics and mathematics]*, available at: <http://elementy.ru/lib/164549>
5. Zaliznyak A.A. (2010) *Iz zametok o lyubitelskoy lingvistike [A Note on the amateur linguistics]*, Russkiy Mir, Moscow, 240 p.
6. Ivanova E.M. (2007) *"Sotsialnaya rabota skvoz prizmu parametricheskoy teorii system" [Social work through the prism of parametric systems theory]*, Naukove piznannya, 2 (20), pp. 66–71.
7. *Istoriya i antiistoriya. Kritika «novoy hronologii» akademika A.T.Fomenko. Analiz otveta A.T.Fomenko* (2001) [History and antiistoriya. Criticism of the "new history" of Academician Fomenko. Analysis of the response Fomenko], Yazyiki slavyanskoy kulturyi, Moscow, 576 p.
8. Knyazeva E.N. (2011) *"Transdistsiplinarnye strategii issledovaniy" [Transdisciplinary research strategy]*, Vestnik TGPU, №10, available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/transdistsiplinarnye-strategii-issledovaniy>
9. Lotman Yu. M. (1998) *"Struktura hudozhestvennogo teksta" [The structure of the art text]*, Yu. M. Lotman Ob iskusstve, Iskusstvo, SPb, pp. 14–288.

10. Pyadyishev G. E. (1980) *Pohod Igorya na polovtsev v 1185 godu: Mesto bitvyi* [Igor's campaign against the holovtsy in 1185: location of battle], *Istoriya SSSR*, № 4, pp. 42—65.
11. Rikyor P. *Chto menya zanimaet poslednie 30 let* [What I took the last 30 years], available at: <http://philosophy.ru/library/ricoeur/last.html>
12. Strausc A. (2001) *Osnovyi kachestvennogo issledovaniya: obosnovannaya teoriya, protsedury i tehniki* [Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques], Editorial URSS, Moscow, 256 p.
13. "*Hartiya transdistsiplinarnosti*" (2009) [Charter transdisciplinarity], Kiyaschenko, L.P., Moiseev V.I. *Filosofiya transdistsiplinarnosti*, IFRAN, Moscow, 205 p.